

Västra Erikslund, Västerås

Lämningar från historisk tid

Särskild utredning

Bälby 7:1 och Västerås 4:85
Dingtuna socken
Västmanland

Jan Äblström

Innehållsförteckning

Inledning	1
Målsättning och metod	1
Topografi och fornlämningsmiljö	3
Nypåträffade lämningar	5
Utvärdering och rekommendation.....	7
Referenser	8
Tekniska och administrativa uppgifter.....	8
Figurer	9

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmd.se

© Kulturmiljövård Mälardalen 2007.

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/01407.

ISSN: 1653-7408
ISBN 13:978-91-85741-60-1

Västerås 2007

Inledning

Västerås kommun avser att upplåta ett markområde i Västerås, Västra Erikslund, för handelsändamål och skall därför upprätta en detaljplan över området. Det 30 000 m² stora markområdet ligger väster om det befintliga handelsområdet Erikslund. För att utreda fornlämningsförekomsten inom planområdet utsåg länsstyrelsen genom direktval Stiftelsen Kulturmiljövård Mälardalen (KM) som utförare av en särskild utredning. KM inkom med en undersökningsplan den 7 juni 2007 varefter länsstyrelsen fattade beslut den 29 juni. Västerås stad bekostade utredningen för vilken Jan Åhlström ansvarade, den samme har utarbetat rapporten.

Det dokumenterades både kulturhistoriska lämningar och fornlämningar. I höglänt mark i områdets sydöstra del påträffades en gränsmarkering och ett förmodat stenbrott. Vid bebyggelselämningen Lindsnäs påträffades en stensträng-stenmur och äldre odlingsmark vilka bedöms som fornlämningar.

Målsättning och metod

Enligt länsstyrelsens kravspecifikation skall utredningen ses som ett komplement till en av Västmanlands läns museum år 2001 utförd specialinventering (Anttila 2001). Kompletteringen avser kartstudier, fältinventering samt provgroppgrävning/-sök-schaktning med syfte att lokalisera stenålderslämningar. I KM:s undersökningsplan lyfts även sentida agrara lämningar och bebyggelselämningar från historisk tid fram.

Utredningen omfattar en översiktlig arkivstudie varvid kända fornlämningar har sammanställts enligt *Fornminnesregistret*. Det genomfördes även en kartstudie baserad på befintliga digitala kartkalkar av geometriska avmätningar över Bälby från 1600-talets mitt och tidigt 1700-tal. Dessa kartor kompletteras med studier av den *Härads-ekonomiska kartan* från 1907 och 1960-talets ekonomiska karta. Målsättningen med kartstudien är att se om det har funnits nu försvunnen bebyggelse eller andra installationer inom utredningsområdet.

Inventeringen koncentrerades till utredningsområdets högst belägna del i sydöst där områdets högsta punkt på 40 m ö h återfinns samt den norra delen där marken ställvis når nivåer på 30 m ö h.

På en plats i sydöst grävdes det provgropar. Platsen är plåtåliknande, ca 20x10 meter stor (N-S), och den avvek genom att vara relativt fri från stenar i en annars sten- och blockrik omgivning. Denna yta bedömdes ha utgjort en gynnsam plats för strandbundna aktiviteter under stenålder. Provgroparna grävdes 0,3-0,5 meter stora. Groparna indikerade inte fornlämning, under förnan vidtog morän eller berg i dagen.

I detta skede förelåg det inte något behov av att gräva sökschakt.

De lämningar som påträffades dokumenterades genom GPS-inmätning, fotografering och beskrivning. Läget för den yta där provgroparna grävdes dokumenterades genom inmätning med GPS. De enskilda groparna dokumenterades inte närmare.

Vid inventeringstillfället var växtligheten omfattande. Vid Lindsnäs växte gräset så högt att det inte var möjligt att dokumentera bebyggelse lämningen. Det var av samma skäl inte möjligt att inventera den omgivande gamla odlingsmarken.

Figur 1. Vy över platsen där Lindsnäs har legat. Byggnaderna torde ha legat strax bortom blocket i höger bildkant. Foto från V, J Åhlström.

Topografi och fornlämningsmiljö

Markområdet är beläget i brytningen mellan skogsmark i norr och bebyggd mark i söder. Den mark där bostadsområdena Skälby och Bäckby nu breder ut sig var tidigare uppodlad och tillhörde byarna Skälby, Bälby, Hällby och Bäckby vilka finns skriftligt belagda under 1300-talet (Welinder 1974).

Utredningsområdet ligger idag i ett skogsområde som bär spår efter uppodling genom öppna partier runt den gamla bebyggelsen Lindsnäs. Skogen är av blandkaraktär med ett ställvis stort inslag av sly och unga träd. I norr och öster är marken kuperad och blockrik med höjder och mellanliggande låglänt till sank mark. I områdets sydöstra del utgörs den av flacka lermarker.

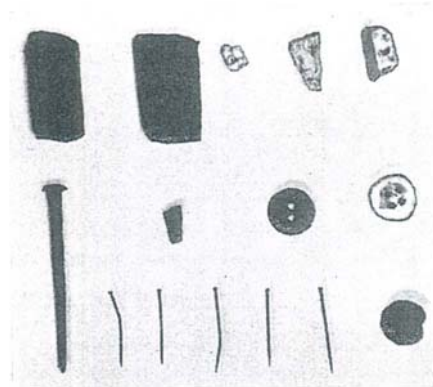

Figur 2. Skogsmarken är företrädesvis ogästvänlig. T v en vy från områdets centrala del, i bildens mitt står K Anttila. T h en vy över ett representativt blockrikt avsnitt i områdets norra del. Foto J Åhlström.

Marken har tillhört Bälby, vars bytomt låg ca 500 meter söder om utredningsområdet. Bälbys äldsta skriftliga belägg är från 1391 då det skrivs *i Baelghaby* (Welinder 1974). Enligt den geometriska avmätningen från 1652 infaller utredningsområdet inom byns utmark, dock nära inägomarken, som förefaller att vara obebyggd (se figur 8). Det finns dock en figur på kartan som kan indikera läget för en väg eller passage med rikning mot utmarken. Möjligen kan det indikera att utmarken ändå var bebyggd vid karteringstillfället. 1703 års geometriska avmätning redovisar bebyggelse och odlad mark inom utredningsområdet (se figur 9). Både norr och väster om området redovisar 1700-talskartan bebyggelse i form av torp. Inom utredningsområdet finns två enheter redovisade, ett soldattorp och ett torp. De två bebyggelseenheterens läge på 1700-talskartan sammanfaller med läget för bebyggelsen Lindsnäs på den Häradsekonomiska kartan. I förhållande till 1700-talskartan är Lindsnäs en av få sekundära bebyggelseenheter som finns redovisade på den Häradsekonomiska kartan (se figur 10). En stor del av den sekundära bebyggelsen har således övergivits under 1800-talets lopp. Lindsnäs finns redovisad på 1960-talets ekonomiska karta och även på de nu aktuella kartorna. Byggnaderna är dock rivna (se figur 11). Den mark runt Lindsnäs som enligt kartorna har varit odlad från 1700-talet och framåt är fortfarande synlig som öppna busk- och slybevuxna områden. Odlingsmarkens utbredning överensstämmer i stort sätt med den utbredning som redovisas på 1703 års karta.

Inom planområdet finns en registrerad fornlämnings, offerkällan *Ögonkällan* (RAÄ 745). Enligt *Fornminnesregistret* utgörs källan av en triangulär 2x2x1,5 meter stor och 1,2 meter djup spricka i berghällen vars vatten ansågs kunna bota ögonsjukdomar. Enligt tradition skulle en blind ha blivit seende efter att ha tvättat ögonen i vattnet. Således

brukade de som led av en ögonsjukdom tvätta ögonen i källans vatten och offra någon småsak, t ex en knappnål eller knapp, för att bli botad. År 1920 påträffades en mängd sådana offrade småsaker i samband med att källan rensades (Drakenberg 1931). Källan ligger nu otillgängligt i skogen norr om E18 men enligt 1700-talskartan över Bälby torde den förut ha legat mer tillgängligt, i skogen strax norr om en hagmark (se figur 8 och 9).

*Figur 3. Fynd från Ögonkällan
(ur Drakenberg 1931).*

I omgivningarna finns det relativt få registrerade fornlämningar (se figur 12 och tabell 1). Det förekommer flera registrerade bebyggelse lämningar från historisk tid i omgivningarna. Samtliga av dessa kan identifieras på 1700-talskartan över Bälby. Det är dock oklart när de har etablerats. Av de äldre lämningarna som finns registrerade återfinns merparten inom Erikslundsområdet i öster där det finns ensamliggande gravar, skärvtenshögar och boplatser. Flera av dessa fornlämningar har undersökts till följd av Erikslundsområdets expansion. Den av de undersökta lämningarna som ligger närmast utredningsområdet är en komplex lämning där bland annat skärvtenshögar, kulturlager och stolphål dokumenterades. Fornlämningen daterades till neolitikum-järnålder (Fagerlund 1996). Alldeles vid områdesgränsen ligger en förundersökt forn lämning bestående av en skärvtenshög, kulturlager, gravar och en stensträng. Denna forn lämning är preliminär daterad till äldre bronsålder-järnålder (Ählström 2000). Ytterligare fornlämningar förekommer söder om Bälby bytomt och vidare söderut mot Skälby. Fornlämningsbeståndet och de genomförda undersökningarna indikerar således en lång mänsklig närvaro i området, från neolitikum till järnålder.

På uppdrag av Västerås stad genomförde Västmanlands läns museum år 2001 en specialinventering av ett stort markområde väster och norr om Erikslund samt norr om Giltuna. Det nu aktuella planområdet omfattades till fullo av specialinventeringen vars arbete omfattade arkivstudier och fältinventering. Merparten av de bebyggelse lämningar som ligger i planområdets omgivning registrerades i samband med specialinventeringen. Övriga påträffade lämningar ligger företrädesvis norr om planområdet (Anttila 2001).

Nypåträffade lämningar

Vid inventeringen registrerades sex lämningar från historisk tid (objekt 1-6) (se figur 12). Av dessa lämningar bedöms objekten 5 och 6, vid Lindsnäs, som fornlämning eftersom det finns belägg för bebyggelse på platsen åtminstone från tidigt 1700-tal.

Figur 4. Objekt 1. T v ses ett parti av den östra av stensträngarna och t h ses stensamlingen. Foto fr N, J Äblström.

Objekt 1 Stensträng och stensamling

Lämningen består av två delar. I nordväst är stensträngen 3x1,5 meter lång (SÖ-NV) och den löper mellan några block. Den är flerradig och flerskiktad med stenar som är 0,5-0,8 meter stora. Stensträngen kan karaktäriseras som en påbyggd naturbildning. I sydöst är stensträngen 4x2 meter lång (SÖ-NV). Den är flerradig och flerskiktad och stenarna är mellan 0,5-0,8 meter stora. Stensträngen avslutas i sydöst med en 2x1,5 meter stor och 0,3 meter hög och övertorvad stensamling. Stenarna är 0,2-0,5 meter stora och de ligger bland markfasta stenar. Stensträngen och stensamlingen sammanfaller något sånär väl med 1700-talsgränsen mellan byarna *Bälby* och *Hallsta* (se figur 9). Det är således troligt att stensträngen och stensamlingen har utgjort en gränsmarkering mellan de nämnda byarna.

Objekt 2 Grop

Cirka 15 meter norr om gränsmarkeringen finns en 2,5x2,0 meter stor och 1,0 meter djup grop (ej inmätt). På dess norra sida ligger de uppgrävda massorna. Gropen och massorna är övermossade. Möjligen rör det sig om en prospekteringsgrop för täkt av sand eller berg.

Objekt 3 Bergtäkt?

I en lodrät bergssida förekommer det spår efter täkt i form av den ojämna, skarpkantade bergssidan. Vid bergets fot ligger det också mycket skarpkantat och flisigt bergmaterial. Det iaktogs inte några märken efter borrhning vare sig i bergssidan eller på stenarna. Möjligen rör det sig om en plats för husbehovstäkt av sten.

Objekt 4 Gränsmarkering?

På en flack och relativt högt liggande plats står en tresidig sten väl synligt med spetsen uppåt. Den är 0,5x0,5x0,5 meter stor vid basen och 0,8 meter hög. Stenen kan dock inte kopplas till någon känd gräns och är därför mycket osäker som gränsmarkering.

Figur 5. Objekt 4. Den tresidiga stenen i norr. Foto från N, J Åhlström.

Objekt 5 Stensträng-mur

I skogsmark nordväst om bebyggelsen Lindsnäs ligger en stensträng och stenmur. Lämningen är cirka 90 meter lång (SÖ-NV) och den sydöstra delen består av en, mestadels, enradig stensträng. Den mellersta delen utgörs av en ställvis vällagd mur. I nordöst ner mot flack mark övergår muren till en flerradig stensträng. Av läget att döma tycks stensträngen-muren utgöra gräns mellan blockrik skogsmark och odlad mark. Det finns ett visst samband mellan stensträngen-muren och samtliga på kartorna angivna gränser för Lindsnäs ägors utbredning mot norr.

Figur 6. Stensträngen-muren vid Lindsnäs. T v anas ett parti av stensträngen, därbakom ligger åkerytan, objekt 6. T h ses ett parti av muren. Foto från NÖ och SÖ, J Åhlström.

Objekt 6 Äldre åkeryta?

Sydöst om stensträngen-muren finns en glest trädbevuxen flack och tillsynes stenfri yta. Den är 40x30 meter stor och det förekommer små stenansamlingar inom ytan som kan utgöra små röjningsrösen. Platsen utgör en möjlig odlingsyta som har övergivits till förmån för den mark som är karterad som odlingsmark och som nu ligger öppen.

Utvärdering och rekommendation

Syftet med utredningen var att komplettera en tidigare specialinventering avseende kartstudier och inventering riktad mot stenålderslämningar. Även sentida agrara lämningar samt sentida bebyggelselämningar kom att fokuseras. Möjligheten att arbeta med de senare beskars dock av högväxande gräs viket omöjliggjorde inventering i anslutning till Lindsnäs.

De förhistoriska lämningarna lyste med sin frånvaro. Endast ett mindre område bedömdes som lämpligt för aktivitet eller bosättning under stenålder. På den platsen grävdes det provgropar utan fornlämningsindikation. Inventeringen kunde inte fastslå några lägen där det bedömdes kunna finnas lämningar från brons eller järnålder. Utmarkskaraktären är påtaglig.

De lämningar som ändå påträffades ligger i områdets södra del, undantaget objekt 4 som är osäker, således närmast Bälby gamla bytomt. De registrerade lämningarna är från historisk tid och kan knytas till aktivitet som har utgått ifrån de gårdar och torp som har funnits i området.

Det är endast fornlämningarna vid Lindsnäs som kräver ytterligare antikvariska åtgärder (objekt 5 och 6). Lindsnäs kan beläggas till 1700-talets början. KM gör därför bedömningen att bebyggelselämningarna vid Lindsnäs bör karteras och att inventeringen får fortsätta inom odlingsmarken för att fånga eventuella kvarvarande äldre drag (t ex rösen, tegar eller åkerbak). Om det finns äldre odlingslämningar bör dessa karteras. För att försöka datera lämningarna kan det bli aktuellt med schaktning i eller i anslutning till någon av de bebyggelselämningar som kan förväntas eller i någon av de agrara lämningarna. Länsstyrelsen fattar beslut om eventuellt ytterligare antikvariska insatser.

Referenser

Kartor och arkivmaterial

Uppgifter ur Fornminnesregistret
Geometrisk avmätning av Bälby 1652. ULM, Akt T1:134-35
Geometrisk avmätning av Bälby 1703. ULM, Akt Dingtuna 19

Litteratur

Anttila, K. 2001. *Västerås stad – Hallstaskogen – Froby – Vångsta – Hacksätra – Ytterbälla. Specialinventering*. Västmanlands läns museum. Kulturmiljöavdelningen. Rapport 2001:24.

Drakenberg, S. 1931. Västmanlands fornminnesförenings samling av föremål tillhörande folketro och folksed. *Västmanlands fornminnesförenings Årsskrift XIX*. Västerås 1931.

Fagerlund, D. 1996. Rapport. Arkeologisk för- och slutundersökning. RAÄ 188. Erikslunds industriområde, Hallsta, Dingtuna sn, Västmanland. Riksantikvarieämbetet Avdelningen för arkeologiska undersökningar. UV Uppsala. Stencil.

Welinder, S. 1974. *Kulturlandskapet i Mälardalen IV. Sammanfattande del*. University of Lund, Department of Quarternary Geology. Report 6. Lund 1974.

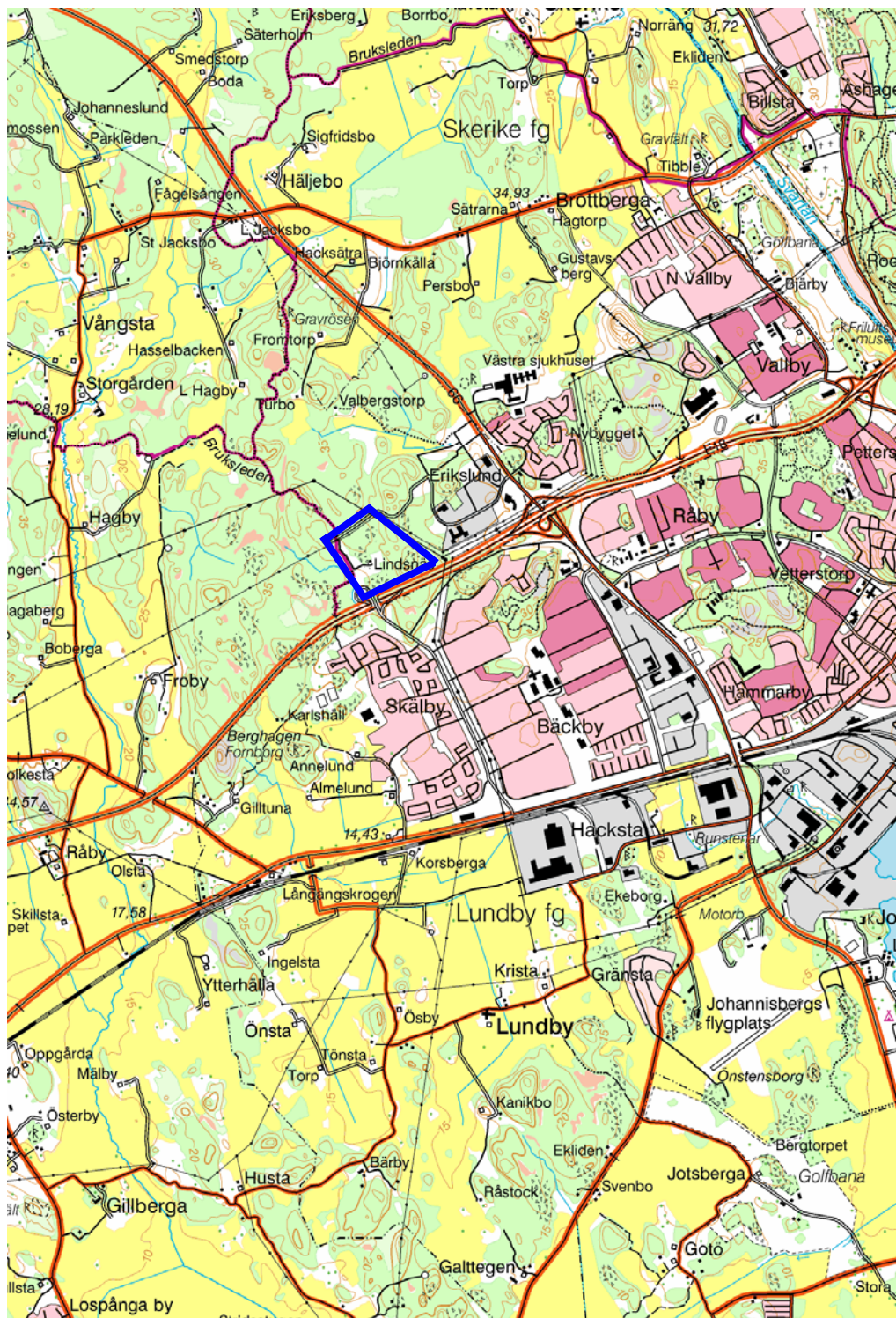
Ählström, J. 2000. *Traversbanan 2. Boplatz och gravar. Förundersökning. Västmanlands län, Dingtuna socken, Västerås 4:85*. Västmanlands läns museum Kulturmiljöavdelningen Rapport 2000:17. Stencil.

Tekniska och administrativa uppgifter

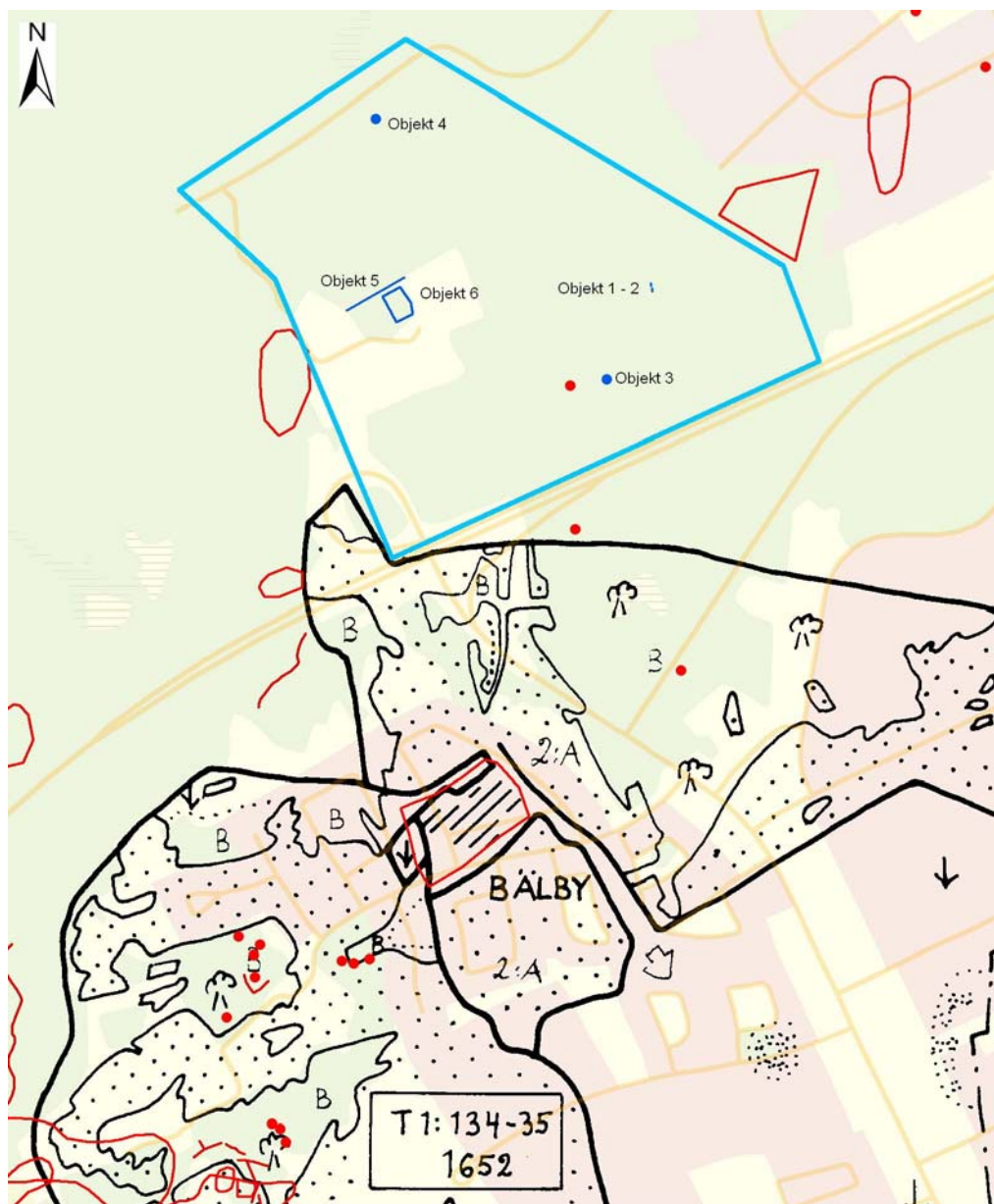
KM dnr:	07045
Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:	431-4501-07, 2007-06-29
Undersökningsperiod:	2007-07-12--13
Arkeologtimmar:	24 timmar
Maskintimmar:	0 timmar
Exploateringsyta:	30 000 m ²
Personal:	Kaisu Anttila och Jan Ählström
Belägenhet:	Bälby 7:1 och Västerås 4:85
Ekonomisk karta:	11G 1h, 11G 2h
Koordinatsystem:	Rt 90
Koordinater:	X6609640 Y1536474
Höjdsystem:	-
Inmättningsmetod:	GPS
Dokumentationshandlingar:	Förvaras hos KM
Fynd:	-

Figurer

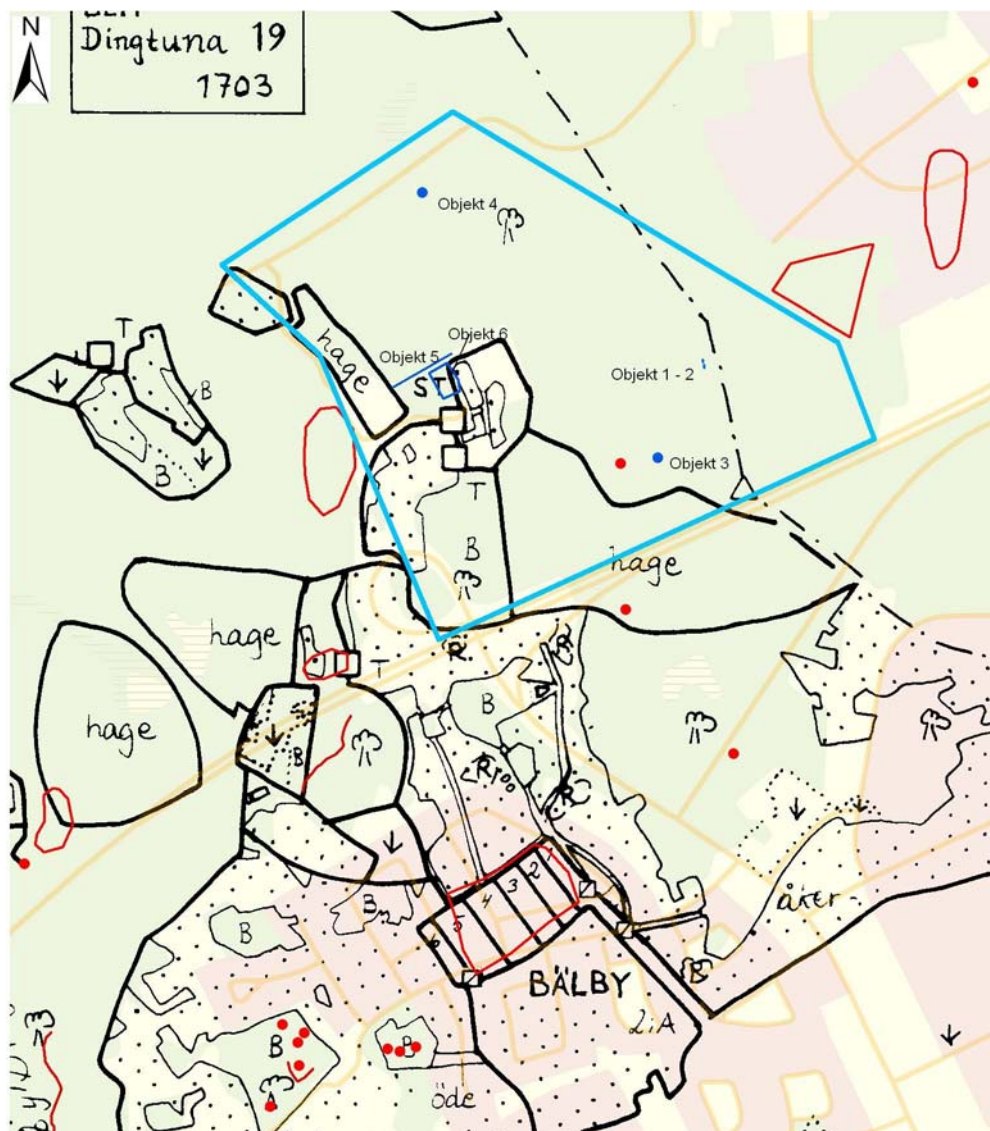
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet Gävle. Ärende nr MS2006/01407.

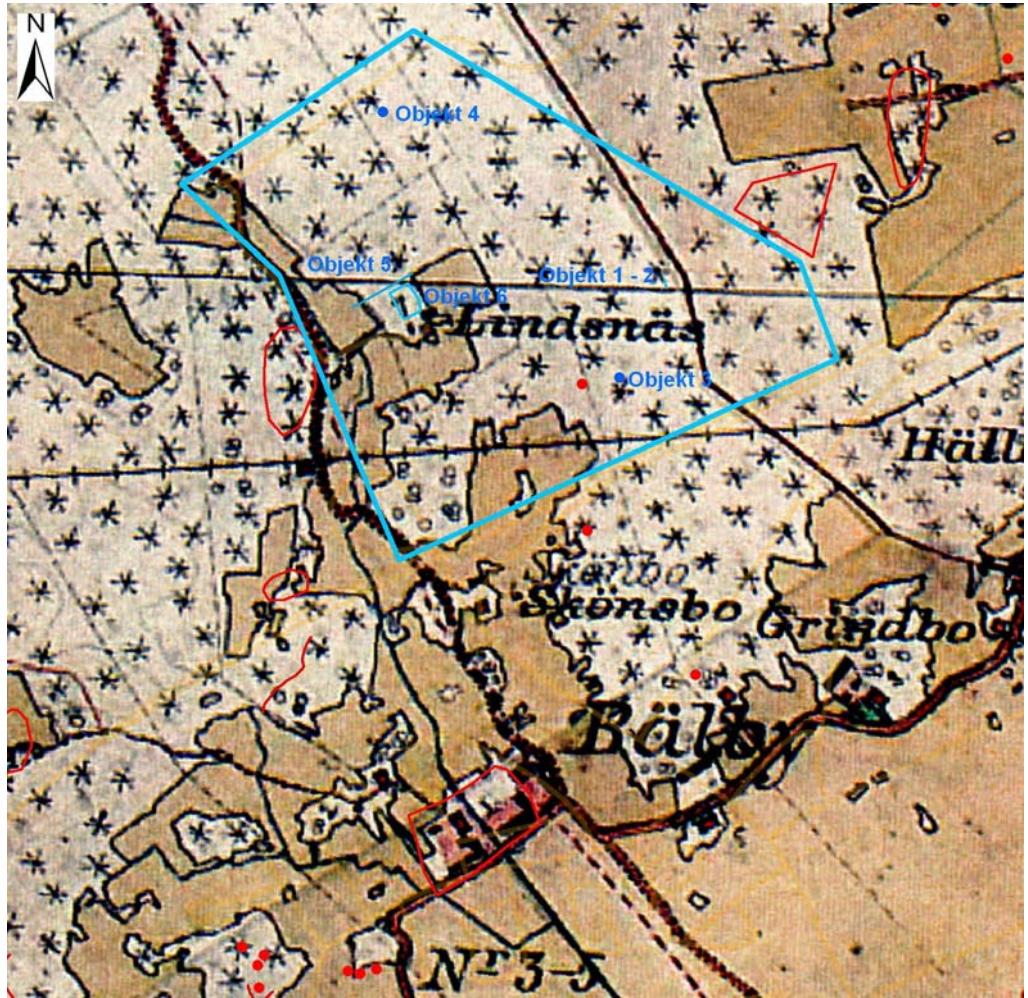
Figur 7. Utredningsområdet markerat. Utdrag ur den digitala Gröna kartan, blad 11G SO Västerås. Skala 1:50 000.

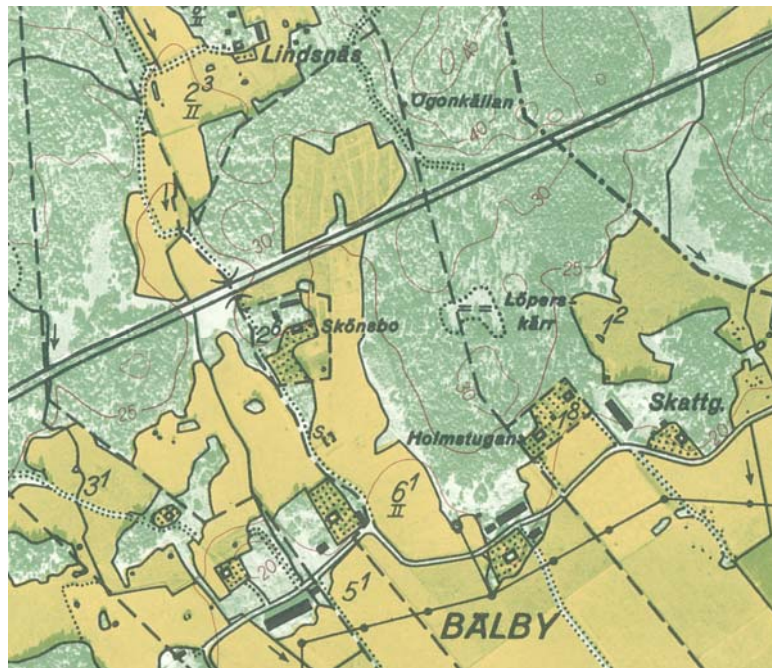
Figur 8. Överlägg med en geometrisk avmätning av Bälbys ägor från 1652 mot ett utsnitt ur fastighetskartan, blad, 11G 1b och 11G 2b. Skala 1:10 000. Kartkalken är upprättad av Å Svedberg.

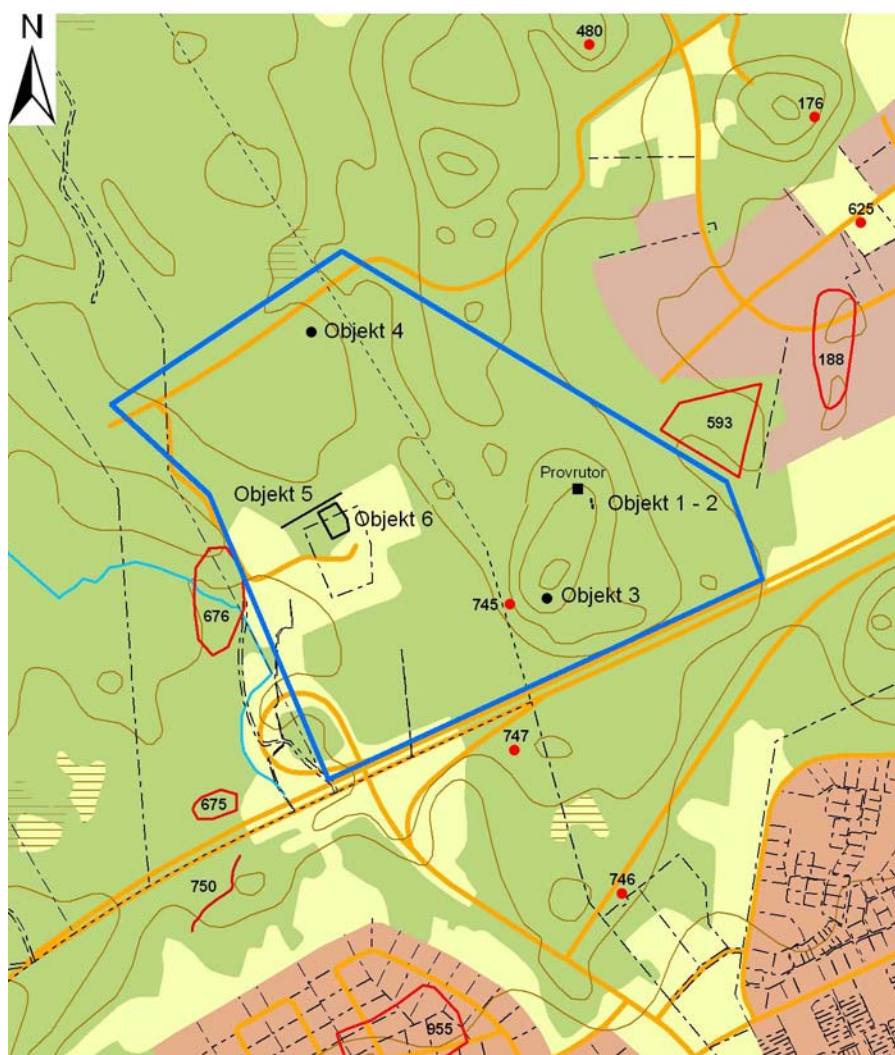
Figur 9. Överlägg med en geometrisk avmätning av Bälbys ägor från 1703 mot ett utsnitt ur fastighetskartan, blad, 11G 1h och 11G 2h. Skala 1:10 000. Kartkalken är upprättad av Å Svedberg

Figur 10. Utdrag ur den Häradseconomiska kartan från 1907. Skala 1:10 000.

Figur 11. Utdrag ur 1960-talets ekonomiska karta, blad 11G 1b. I bildens överkant ligger Lindsnäs. Skala 1:10 000.

Figur 12. Utredningsområdet, fornlämningar och de vid inventeringen påträffade lämningarna markerade. Platsen där rutor grävdes är också markerad. Skala 1:10 000

Tabell 1. Registrerade fornlämningar

Fornlämning nr	Typ	Anmärkning
176	Grav	Rund stensättning
188	Boplotsområde	Neolitikum-järnålder
480	Grav	Rund stensättning
593	Grav- och boplotsområde	Brons- och järnålder
625	Boplat	Odaterad
675	Husgrund	-
676	Husgrund	-
745	Offerkälla	Ögonkällan
746	Runristning	Medeltid/sen tid
747	Grav	Rund stensättning
750	Stensträng	-
955	Bytomt	Bälby by